

MUSTAQIL SO'Z TURKUMLARI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Xaitboyeva Muazzamxon Mansurbek qizi
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali
E-mai: muazzamxaitboyeva@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada mustaqil so'z turkumlari haqida umumiy ma'lumot va so'z turkumlari tasniflash haqida so'z yuritilgan

Kalit so'zlar. So'z turkumlari, matn, tasniflash, so'z turkumlar soni, taraqqiyot boshqichi.

WORDS OF CLASSES AND THEIR CLASSIFICATION

Abstract: This article provides general information about independent word groups and word group classification

Keywords: Phrases, text, classification, number of phrases, stage of development.

So'zlarning lug'aviy va grammatik ma'no jihatdan o'xshashligiga ko'ra ayrim leksik - grammatik guruhlariga ajratilish so'z turkumlari deyiladi. So'zlarni turkumlarga ajratishda ularning grammatik ma'no-lari bilan bir qatorda, lug'aviy ma'nosi ham asosiy belgilardan hisoblanadi. Ham grammatik, ham leksik ma'nolarga ega bo'lib, gapda mustaqil sintaktik bo'lak sifatida ishtirok etadigan so'zlar mustaqil so'zlar deyiladi.

Mustaqil so'zlarga: ot, sifat, son, olmosh, fe'l, ravish kiradi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, tilimizdagi ba'zi mustaqil so'zlar ham nutq jarayonida o'zining mustaqil lug'aviy ma'nosini yo'qotib, grammatik ma'no ifodalashga xoslangan holda, yordamchi so'z vazifasiga o'tishi mumkin. Bu hodisa tilshunoslikda grammatikalizatsiya deb yuritiladi. Masalan: ko'rib qolmoq, bilib olmoq, hafta ichi kabi birikmalardagi qol, ol, ich so'zlari o'zining mustaqil lug'aviy ma'nosni yo'qotgan holda yordamchi so'z sifatida qo'llangan.

Mustaqil leksik ma'noga ega bo'lmaydigan, gap bo'lagi vazifasini bajara olmaydigan, biroq so'z va gaplarni o'zaro bog'lash yoki ularga qo'shimcha ma'no nozikligi kiritish (yuklash) uchun xizmat qiladigan so'zlar yordamchi so'zlar deyiladi.

Yordamchi so'zlar umumiy vazifalarga ko'ra uch turli bo'ladi: 1) ko'makchi; 2) bog'lovchi;

3) yuklama.

Undov, taqlid va modal so'zlar esa, yordamchi so'zlarning alohida guruhini tashkil etadi. Chunki undov va taqlid so'zlar gap bo'lagi sifatida ham, mustaqil so'z-gap sifatida ham qo'llanadi. Ayni paytda mustaqil so'zlarning yasalişida ham

ishtirok eta oladi. Biroq bu soʻzlar harakat va hodisaning atamasi boʻla olmasligi, yaʼni lugʻaviy maʼno ifoda eta olmasligi bilan yordamchi soʻzlarga oʻxshashdir. Shuning uchun ham undov, taqlid, modal soʻzlarning har biri oʻziga xos xususiyatlari bilan alohida - alohida turkumni tashkil etadi.

Koʻrinadiki, soʻzlarni turkumlarga ajratishda, birinchidan, lugʻaviy maʼno, ikkinchidan, morfologik shakl, uchinchidan, biror sintaktik vazifa bajarish xususiyati, toʻrtinchidan, qoʻllanish qurshovi (distributsiyasi) eʼtiboridan kelib chiqiladi. Shunga koʻra soʻzlarning hozirgi oʻzbek tilidagi turkumlari: 1) ot, sifat, son, olmosh, feʼl, ravish kabi mustaqil soʻzlar; 2) koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama kabi

yordamchi soʻzlar; 3) modal soʻzlar, taqlid soʻzlar, undov soʻzlar kabi alohida yordamchi soʻzlar guruhidan iborat.

Soʻzlarning lugʻaviy va grammatik maʼno jihatdan oʻxshashligiga koʻra ayrim leksik - grammatik guruhlariga ajratilish soʻz turkumlari deyiladi. Soʻzlarni turkumlarga ajratishda ularning grammatik maʼno-lari bilan bir qatorda, lugʻaviy maʼnosi ham asosiy belgilardan hisoblanadi. Ham grammatik, ham leksik maʼnolarga ega boʻlib, gapda mustaqil sintaktik boʻlak sifatida ishtirok etadigan soʻzlar mustaqil soʻzlar deyiladi. Mustaqil soʻzlarga: ot, sifat, son, olmosh, feʼl, ravish kiradi. Shuni ham taʼkidlash joizki, tilimizdagi baʼzi mustaqil soʻzlar ham nutq jarayonida oʻzining mustaqil lugʻaviy maʼnosini yoʻqotib, grammatik maʼno ifodalashgan xoslashgan holda, yordamchi soʻz vazifasiga oʻtishi mumkin. Bu hodisa tilshunoslikda grammatikalizatsiya deb yuritiladi. Masalan: koʻrib qolmoq, bilib olmoq, hafta ichi kabi birikmalardagi qol, ol, ich soʻzlari oʻzining mustaqil lugʻaviy maʼnosini yoʻqotgan holda yordamchi soʻz sifatida qoʻllangan. Mustaqil leksik maʼnoga ega boʻlmaydigan, gap boʻlagi vazifa bajara ol.aydigan, biroq soʻz va gaplarni oʻzaro bogʻlash yoki ularga qoʻshimcha maʼno nozikligi kiritish (yuklash) uchun xizmat qiladigan soʻzlar yordamchi soʻzlar deyiladi. Yordamchi soʻzlar umumiy vazifalarga koʻra uch turli boʻladi: 1) koʻmakchi; 2) bogʻlovchi; 3) yuklama. Undov, taqlid va modal soʻzlar esa, yordamchi soʻzlarning alohida guruhini tashkil etadi. Chunki undov va taqlid soʻzlar gap boʻlagi sifatida ham, mustaqil soʻz-gap sifatida ham qoʻllanadi. Ayni paytda mustaqil soʻzlarning yasalişida ham ishtirok eta oladi. Biroq bu soʻzlar harakat va hodisaning atamasi boʻla olmasligi, yaʼni lugʻaviy maʼno ifoda eta olmasligi bilan yordamchi soʻzlarga oʻxshashdir. Shuning uchun ham undov, taqlid, modal soʻzlarning har biri oʻziga xos xususiyatlari bilan alohida - alohida turkumni tashkil etadi. Koʻrinadiki, soʻzlarni turkumlarga ajratishda, birinchidan, lugʻaviy maʼno, ikkinchidan, morfologik shakl, uchinchidan, biror sintaktik vazifa bajarish xususiyati toʻrtinchidan, qoʻllanish qurshovi (distributsiyasi) eʼtiboridan kelib chiqiladi. Shunga koʻra soʻzlarning hozirgi oʻzbek tilidagi turkumlari: 1) ot, sifat, son, olmosh, feʼl, ravish kabi mustaqil soʻzlar; 2) koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama kabi

yordamchi soʻzlar; 3) modal soʻzlar, taqlid soʻzlar, undov soʻzlar kabi alohida yordamchi soʻzlar guruhidan iborat.

Hozirgi maktab grammatikalaridagi tizimi, yaʼni suzlarni turkumlariga ajratish qadim davrlarga borib taqaladi. Mil. av. 4-asrda Aristotelni 7 ga, mil. av. 5-asrda hind tilshunoslari Yaska, Panini 4 ga boʻlganlar. Keyinroq, mil.av. 2—1-asrlarda aleksandriyalik filologlar Frakiyalik Dionisiy, Apolloniy Diskol, rimlik Varronlar aralash morfologik, semantik va sintaktik asoslarda 8ga (otism, feʼl, ravish, sifatdosh, artikl, olmosh, kumakchi, bogʻlovchi) boʻlganlar. Bunda ismlar oʻz navbatida ot, sifat va son guruhlarini qamrab olgan. Soʻz turkumlarining bu tizimi maʼlum darajada arab grammatik anʼanalariga ham taʼsir koʻrsatgan: arablar ham feʼldan boshqa mustaqil suzlarni "ism" termini bilan ataydilar. Keyingi davrlarda (oʻrta asrlar va 19—20-asrlarda) Yevropa va Rus tilshunosligida bu borada bir qancha tasniflar amalga oshirilgan bulsada, ular koʻpincha aleksandriyaliklar tasnifiga tayangan holda bajarilgan. Turli tillarda soni va ayrim turkumlarning hajmi turlichadir. Masalan soni hozirgi rus tilida koʻpincha 10 ta deb, oʻzbek tilida esa 10—12 ta deb (turli darsliklar) kursatiladi. Bular 6 ta mustakdl (ot, sifat, son, olmosh, ravish va feʼl), 3 ta yordamchi (koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama) va 3 ta alohida (undovlar, taqlid soʻzlar, modal suzlar) dir. Snining barkarorlashmaganligi kelgusida bu sohada yangi izlanishlar olib borish zarurligini kursatadi.

Xulosa.

Oʻzbekistonda ham koʻplab tadqiqotlarda obʼekt qilib olingan boʻlsa-da, hammaga bir xil darajada manzur boʻladigan holatda oʻrganilmagan.

Soʻz turkumlari bilan bogʻliq material, maʼlumot lugʻatlardan olinmasligi kerak. Chunki ular lugʻatlarga qayta ishlanib kiritilgan boʻladi. Bizning ushbu ishimizdaatndagi barcha soʻz va ularning turli grammatik qoidalari qulaylicha tahlil qilishinishi mumkin.

REFERENCES:

1. “Вопросы грамматического строя”, Издательство академий Наук СССР Москва, 1955.
2. Мухитдинов Х., Худойберганова Д., Умиров И. ва бoшқа. Ҳозирги ўзбек адабий тили. (ўқув қўлланма), Т., Илм-зиё, 2004.
3. Ishonch Zikrulloh, Hozirgi oʻzbek tili, Kobul, Nigorxona matbaasi, 2014.
4. Sayfullahyeva R.R. Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H. va boshqa. Hozirgi oʻzbek adabiy tili, Т., fan va texnologiya, 2010.
5. Турсунов У. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т., 1992.
6. Сапаев Қ. Ҳозирги ўзбек тили. Т., 2009.
7. Шоабдурахмонов Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Фан, 1980.